

KS. JERZY NOSOWSKI

WPLYW APOLOGETYKI TOTALNEJ NA BADANIA RELIGIOZNAWCZE

Treść: I. Pozycja apologetyki w naukach religioznawczych. II. Przedmiot materialny i przedmiot formalny apologetyki. III. Apologetyka totalna i jej metody badawcze. IV. Możliwości zastosowania metod apologetyki totalnej w badaniach religioznawczych. V. Zakres zastosowania metody totalnej w apologetyce porównawczej religii. VI. Problem stosowalności metody apologetyczno-totalnej w naukach religioznawczych poza apologetyką porównawczą religii.

I. Zagadnienie zastosowania *metody totalnej* w badaniach religioznawczych uzależnione jest od uprzedniego ustalenia wzajemnego stosunku apologetyki do innych nauk religioznawczych. Konsekwentnie — określenie tego stosunku sprowadza się do wyznaczenia pozycji apologetyki w ramach nauk religioznawczych a następnie — do wyznaczenia roli poszczególnych nauk religioznawczych w badaniach apologetycznych oraz odwrotnie — roli apologetyki w badaniach religioznawczych.

Zjawisko przeżywania bóstwa, czyli zjawisko religijne, jest przedmiotem badań nauk religioznawczych, których poszczególne dziedziny zajmują się religią z różnych aspektów. Tak więc zjawisko religijne badane jest od strony przeżyciowej, psychologicznej, czym zajmuje się psychologia religii, następnie — od strony jego przejawów społecznych, czyli od strony socjologicznej, czym zajmuje się socjologia religii, od strony

jego przejawów w dziejach, w historii (historia form religijnych), w zależności od kultur i grup etnicznych, w jakich zjawisko religijne występowało bądź występuje, co jest z kolei przedmiotem etnologii religii. Istnieje także dział religioznawstwa zajmujący się badaniem doktryn religijnych przy pominięciu ich oceny krytycznej (fenomenologia religii) wreszcie — dział religioznawstwa badający w poszczególnych religiach te tezy doktrynalne, które zawierają jakiekolwiek rysy bądź elementy uwierzytelniające, tzn. usprawiedliwiające prawdziwość, a zarazem normatywność danego systemu religijnego, czyli ich apologie: jest to dziedzina apologetyki jako jeden z przedmiotów religioznawczych.

II. Religia chrześcijańska, jako system doktrynalny, także jest przedmiotem badań religioznawczych. Jeśli badania te koncentrują się wokół systemu samoobrony chrystianizmu, czyli jego apologii, wówczas określa się je mianem apologetyki chrystianizmu, jako jednego z działów religioznawstwa. Apologetyka chrystianizmu w takim ujęciu może spełniać jednakże również funkcję służebną w stosunku do systemu teologiczno-dogmatycznego chrystianizmu, jako tzw. *apologetyka stosowana* bądź *teologia fundamentalna*, dając teologii podstawy historyczne, czyli uzasadnienie naukowe w oparciu o fakty historyczne, literackie i psychologiczne leżące u genezy chrześcijaństwa. Warunkiem tak pojętej apologetyki jest jej obiektywizm czyli unikanie tendencyjności konfesjonalizmu.

Realizując swój zasadniczy cel, mianowicie badanie systemu uwierzytelniającego prawdziwość i normatywność religii chrześcijańskiej, apologetyka chrystianizmu zwraca się do innych nauk religioznawczych korzystając z ich badań w takim zakresie, w jakim ma być poznana *rzeczywistość religijna* chrystianizmu w swym ujęciu genetycznym, czyli psychologicznym i historycznym. Do nauk religioznawczych, odgrywających taką pomocniczą rolę w stosunku do apologetyki chrześcijańskiej należą przede wszystkim nauki związane z egzegezą biblijną, a więc — filologia biblijna, historia biblijna, archeologia biblijna, a następnie — w odniesieniu do strony przeżyciowej

religii, psychologia i socjologia religii, wreszcie — w zakresie interpretacji faktów historycznych i psychologicznych — filozofia religii.

Psychologia i historia religii wykazują rys obronny zjawiska religijnego, natomiast zbadaniem tego rysu obronnego w każdej religii albo w każdym przeżyciu religijnym pod względem aksjologicznym zajmuje się apologetyka jako jedna z dziedzin religioznawstwa. Gdy zaś rys ten dotyczy religii chrześcijańskiej w jej formie najstarszej, kwestionowanej co prawda przez inne religie, późniejsze, lecz nie kwestionującej jeszcze innych religii, wówczas rys ów jest przedmiotem apologetyki chrześcijańskiej mającej na celu wyświecić religię chrześcijańską z punktu widzenia krytyczno-poznawczego. Rys obronny w religii chrześcijańskiej wprost i bezpośrednio nie odnosi się do samej jej doktryny (dogmatów), lecz do przychylniej i specyficznej względem niej postawy jaźniowej wierzącego. Religia bowiem w sensie ścisłym oznacza przeżycie religijne, czyli postawę jaźniową człowieka względem Boga (*religio subiectiva*) a dopiero w znaczeniu dalszym i pochodnym wyraża jej treść czyli doktrynę (*religio obiectiva*). Podobnie jak inne religie, także i chrystianizm zawiera w sobie wszystkie elementy samoobrony prowadzonej przez samych jej wyznawców, usuwając wątpliwości, zarzuty i negacje, wysuwane przez rozum i wolę przeciw samej doktrynie religijnej wskutek rozważania mieszczących się w niej odpowiednich motywów. Nazwa *apologetyka* wskazuje na przedmiot zasadniczy, to jest systematyczny i krytyczny wykład samoobrony chrystianizmu w jego formie najstarszej, klasycznej, mianowicie apologii własnej Jezusa z Nazaretu, zawartej w Ewangeliach jako apologiach wtórnych.

III. Tak ujęty przedmiot apologetyka chrystianizmu bada swoją specyficzną metodą, której cechy istotne można ująć w następującym skrócie: 1. Odszukanie najstarszych śladów genezy chrystianizmu w źródłach, mianowicie w Ewangeliach kanonicznych. 2. Sprawdzenie historyczności treści Ewangelii oraz autentyczności ich autorstwa. 3. Odszukanie w Ewange-

liach śladów najstarszych przeżyć gminy pierwszych chrześcijan, którzy związani byli bezpośrednio z wydarzeniami wokół Jezusa z Nazaretu. 4. Odszukanie w relacjach ewangelicznych wypowiedzi (logiów) Jezusa dotyczących jego roszczeń religijnych, mianowicie jego mesjanizmu oraz jego niezwykłych czynów, (cudów i zmartwychwstania) jako potwierdzenia prawdziwości i słuszności jego roszczeń mesjańskich. 5. Krytyczna ocena wartości uwierzytelniającej wypowiedzi i czynów Jezusa, mających potwierdzić słuszność i normatywność jego niezwykłych roszczeń religijnych.

Mając za swój przedmiot badań przeżycie religijne najstarszej, pierwotnej gminy chrześcijańskiej, uznającej z kolei świadomość religijną Jezusa z Nazaretu jako świadomość mesjanizmu (w sensie starotestamentowym oraz w sensie specyficznym dla Jezusa) i uznającej dalej prawdziwość i normatywność tychże roszczeń jako potwierdzonych świadomością motywacyjną Jezusa (kwalifikacje intelektualno-moralne oraz cuda i zmartwychwstanie), apologetyka chrześcijaństwa uwzględnia w tymże przeżyciu religijnym gminy oraz w świadomości religijnej Jezusa wszystkie zasadnicze dyspozycje i władze psychiczne, stanowiące o istocie tego przeżycia, mianowicie rozum (akt poznania i akt świadomości), wolę i uczucia. W ten sposób apologetyka chrystianizmu opiera się na przyjętym w psychologii najnowszej tzw. totalizmie psychicznym, obalającym dotychczasowe poglądy o tzw. atomistycznej budowie przeżycia religijnego. Dzięki przyjęciu zasady totalizmu psychologicznego w swych badaniach nad przeżyciami gminy i świadomością religijną Jezusa — apologetyka chrystianizmu staje się tzw. „apologetyką totalną”, jako nauką o specyficznym przedmiocie formalnym, czyli posługującą się własną metodą w zakresie psychologicznej interpretacji przeżycia religijnego i świadomości religijnej.

IV. W związku z tak opracowaną i stosowaną metodą badań w apologetyce totalnej nasuwa się dalsze zagadnienie, czy można tę metodę zastosować w odniesieniu do badań religioznawczych, mianowicie do badań nad strukturą apologii wystę-

pującą ewentualnie w innych systemach religijnych, mających analogiczną genezę jak religia chrześcijańska, tzn. założonych przez jednego fundatora, bądź przynajmniej pozostających pod stałą i autorytatywną kontrolą przywódcy danej społeczności religijnej.

Podstawowym warunkiem zastosowania metod apologetyki totalnej w badaniach nad oceną systemów apologii innych religii jest uprzednie stwierdzenie, w oparciu o źródła historyczne, iż badany system doktrynalny pojawił się w sposób analogiczny do genezy chrystianizmu, a mianowicie dzięki wystąpieniom roszczeniowym i działalności organizacyjno-religijnej konkretnego założyciela (fundatora) odnośnej religii, ewentualnie przywódcy autorytatywnie podtrzymującego depozyt trwającej od dawna religii. Dopiero po naukowym i krytycznym stwierdzeniu, iż badany system religijny zawdzięcza swe powstanie konkretnej osobie założyciela, jakkolwiek przy uwzględnieniu warunków (okoliczności, czynników) socjologicznych, grających dodatkowo nie mniej istotną rolę, bądź też przynajmniej jest przekazywany w depozycie pod strażą przywódcy danej społeczności religijnej, można będzie przy dalszych badaniach zastosować metody apologetyki totalnej, mianowicie posługując się jej klasycznym schematem:

1. Zbadanie źródeł dotyczących genezy historycznej badanego systemu doktryny religijnej.
2. Badanie tła historyczno-kulturalnego, w jakim badany system religijny się pojawił.
3. Badanie życia i działalności fundatora, założyciela, inicjatora bądź autorytatywnego depozytora doktryny badanego systemu religijnego.
4. Badanie deklaracji roszczeniowych czyli programu religijnego głoszonego przez założyciela badanej religii.
5. Badanie systemu samoobrony czyli uwierzytelnienia prawdziwości i słuszności roszczeń religijnych związanych z programem głoszonym przez założyciela nowej religii.
6. Badanie osobowości założyciela nowej religii metodami najnowszej psychologii religii na tle warunków społeczno-kulturalnych, w jakich on żył i działał.
7. Próba interpretacji zbadanych faktów i okoliczności czyli krytyczne ustalenie, jakie czynniki, endogenne (psychiczne) oraz egzogenne (zjawiskowe

байд społeczne) zadecydowały o przyjęciu się nowego systemu religijnego.

Pierwszą próbą zastosowania tego schematu apologetyki totalnej do badań religioznawczych nad genezą religii pozachrześcijańskiej, były badania związane z historyczną i psychologiczną genezą religii zwanej islamem bądź islamizmem, której założycielem był wieszcz i przywódca religijno-polityczny Arabów, Mahomet (Muhammad, ok. 570—632). Badania nad problemem apologii religii Mahometa obejmowały następujące zagadnienia szczegółowe: 1. Wystąpienia roszczeniowe Mahometa w świetle źródeł historycznych, czyli jego deklaracje o własnej godności wieszca-pełnomocnika boskiego (najibjura-sulu-l-lähi) jako przekaziciela treści objawienia religijnego, otrzymanego przez Mahometa od Boga — Allaha za pośrednictwem istoty transcendentnej, nazwanej przez Mahometa imieniem Archanioła Gabriela. 2. Problem uwierzytelnienia prawdziwości posłannictwa religijnego Mahometa w świetle źródeł historycznych i w świetle interpretacji krytycznej. 3. Ostatecznym uwieńczeniem badań w tym zakresie jest rozstrzygnięcie problemu interpretacyjnego, mianowicie psychologiczno-socjologicznego w oparciu o konfrontację źródeł historycznych mówiących o osobowości Mahometa z danymi najnowszych wyników badań psychologicznych i socjologicznych: pozostaje mianowicie do rozstrzygnięcia, jakie czynniki endogenne i egzogenne (psychiczne i społeczne) zadecydowały o historycznym sukcesie działalności Mahometa, a także o liczebnym i geograficznym rozwoju oraz ekspansji jego religii mimo stwierdzonego krytycznie braku obiektywnych przesłanek mogących świadczyć o słuszności i prawdziwości niezwykłych roszczeń religijnych twórcy islamu.

V Wspomniana tu próba badań apologetyczno-religioznawczych nad religią Mahometa w oparciu o metody apologetyki totalnej nasuwa konsekwentnie dalsze zagadnienie religioznawcze, czy schemat taki można by również zastosować przy badaniach nad innymi systemami religijnymi o wielkim zasięgu liczebnościowym i historyczno-geograficznym, jak np.

nad buddyzmem, hinduizmem (brahminizmem), konfucjonizmem, taoizmem itd. Najogólniejsza odpowiedź na to pytanie zależy przede wszystkim od uprzedniego stwierdzenia wspomnianych już warunków, mianowicie ustalenia podstawowej, dominującej roli jednostki-założyciela, fundatora systemu doktrynalno-organizacyjnego badanej religii. Dopiero zbadanie większej ilości systemów religijnych mających szerszy zasięg liczebny i geograficzny, uwzględnienie ich systemów samoobrony, może stać się podstawą dla zbudowania nowej gałęzi religioznawstwa naukowego, mianowicie apologetyki porównawczej religii, posługującej się w swych badaniach najnowszą, opracowaną w warszawskiej szkole apologetycznej związanej z Wydziałami Teologicznymi Uniwersytetu Warszawskiego i Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, metodą apologetyki totalnej zastosowanej w badaniach nad genezą i prawdziwością religii chrześcijańskiej.

Zagadnienie przeto zastosowalności metod apologetyki totalnej w badaniach religioznawczych, zwłaszcza w zakresie apologetyki porównawczej religii, łączy się ściśle z zagadnieniem totalizmu psychologicznego w psychologii religii a także w totalnym ujęciu wszystkich aspektów rzeczywistości religijnej, mianowicie historycznego, psychologicznego i socjologicznego. Wzór i schemat metodologiczny, wypracowany w apologetyce totalnej, może zostać zaaplikowany do apologetyki porównawczej czyli do religioznawczych badań nad systemami apologii występującymi w innych religiach, mających swe źródło w wystąpieniach roszczeniowych i próbach ich uwierzytelnienia przez osobistości historyczne, mianowicie przez fundatorów tychże religii. Jednocześnie obok metody apologetyki porównawczej w tychże badaniach apologetyczno-porównawczych z całą wyrazistością zaznacza się potrzeba włączenia jako pomocy — innych dziedzin religioznawstwa, o których była mowa na początku niniejszych rozważań. Tak więc związek między apologetyką totalną chrystianizmu a naukami religioznawczymi opiera się głównie na zagadnieniu metody oraz wzajemnego uzupełniania wyników badań.

VI. O ile w badaniach apologetycznych rolę pomocniczą spełniają różne gałęzie religioznawstwa, o tyle bezpośredni i formalny wpływ apologetyki na badania religioznawcze musi z natury rzeczy ograniczać się zaledwie do tej dziedziny religioznawstwa, która zajmuje się jako swym przedmiotem właściwym i materialnym, li tylko zagadnieniami samoobrony, uwierzytelnieniem prawdziwości poszczególnych badanych systemów religijnych. Dlatego też rola i wpływ apologetyki na liczne inne, pozostałe zagadnienia religioznawcze, bądź są bardzo znikome i ograniczone, bądź też są jedynie pośrednie i dalsze. Tak np. omówionej metody apologetyki totalnej, stosującej schemat dwu- lub trzystopniowych badań genezy wielkich systemów religijnych (ustalenie roszczeń, ich uwierzytelnienie i interpretację), nie można już stosować w zakresie badań nad takimi dziedzinami religioznawstwa, jak np. geneza historyczna wierzeń politeistycznych u ludów natury (niecywilizowanych). Jedynie ubocznie badania etnologiczno-religijne mogą mieć pewien związek z apologetyką z tym zastrzeżeniem, że raczej jej służą one pomocą, aniżeli odwrotnie. Apologetyka totalna zatem służy swą metodą apologetycę porównawczej religii jako jednej z gałęzi religioznawstwa, natomiast nie wywiera ona swą metodą wpływu na badania religioznawcze o innym, aniżeli apologetyka, przedmiocie materialnym, a zwłaszcza na te badania, które wymagają innej metody, aniżeli metoda stosowana przez apologetykę totalną chrześcijaństwa.

LITERATURA

- W. Kwiatkowski, *Apologetyka totalna: Przedmiot apologetyki totalnej: próba systematyzacji apologetyki tradycyjnej*, Warszawa 1955.
- *Pierwotny monoteizm według świadectw etnologii*, Warszawa 1930.
- *Společné podstawy křesťanstva*, Warszawa 1934 — (Warszawskie Studia Teologiczne 8).
- K. Girgensohn, *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens*, Gütersloh 1930.
- K. Dąbrowski, *Behawioryzm i kierunki pokrewne w psychologii*, Warszawa 1935.

- J. Nosowski, *Wystąpienia roszczeniowe Mahometa w świetle Koranu i najstarszej tradycji muzułmańskiej*, *Collectanea Theologica* 1—4 (1961), 5—24.
- *Problem uwierzytelnienia posłannictwa Mahometa w świetle Koranu*, *Studia Theologica Varsaviensia* 2 (1964) 405—457; 3 (1965) 309—381; 4 (1966) nr 1, 251—333.
- Z. Poniatowski, *Wstęp do religioznawstwa*. Warszawa 1961.

Influence of the total Apologetic on the others Religious Sciences

Summary

The application of the "total" method in the comparative apologetics of religions depends on previous statement of the mutual relations between the apologetics and other religious sciences. The "total" method in this respect consists in taking in account all three main psychological factors, namely the intellectual, the voluntary and the emotional one, in religious experience studies. The religious reality, that is, the experience of divinity, is analysed in such aspects by the psychology-, sociology- and history of religions. The comparative apologetics is one of the religious sciences and has its own material and formal object, which is the critical analysis of the psychological-, sociological- and historical genesis of any world great religious system in respect of its self defence and accreditation. The specific method of comparative apologetics, namely the "total" method, enables getting acquainted with the genesis and development of any religious system which was created by concrete historical founder, religious leader or prophet. The successive stages of the "total" method of comparative apologetics are as follows: the critical analysis of historical (literary) sources concerning the genesis of searched religious system, then the study of the life, deeds and self defence of the founder or leader of given religious system, and at last the critical analysis of main arguments of his own accreditation system. This method is possible chiefly in studies of those religious systems, where previously the existence of such a religious founder or leader had been confirmed in history. The first attempt and experiment of application of the "total" method in comparative apologetics has been undertaken in studies of the genesis of christian religion (The Religious Conscience of Jesus of Nazareth), the next one — in study of the Muhammadan religion, the Islam, both in the „Apologetical School" of the Theological Faculties in the University and Academy of Catholic Theology in Warsaw, Poland.

J. Nosowski